

Наставна тема 3

Предавање за демократијата и човековите права

1. Трите димензии на ОДГ/ОЧП

Во образованието за демократско граѓанство и човекови права (ОДГ / ОЧП) во прва линија се работи за она што би требало учениците да го умеат, а помалку за тоа што би требало наставниците да ги научат. Трите основни принципи и главни димензии на овие приоди центрирани кон учениците, компетенциите и резултатите се илустрирани како што следи:

- Слободата на изразување на мислењето е основен предуслов за демократско учество и суштинско граѓанско и политичко право. Во ОДГ / ОЧП учениците ја познаваат, разбираат и признаваат слободата на изразување на мислењето; тие притоа знаат како ова право е заштитено преку Уставот на нивната земја. Ова е когнитивната димензија (знаење, концепти и разбирање).
- Во контекст на ОДГ / ОЧП учениците учат како да го искористат слободното изразување на мислењето од основните човекови права. И бидејќи активната употреба на ова право игра централна улога за учеството во едно демократско општество, се подразбира дека учениците се охрабруваат да ги изразат и анализираат нивните мислења. Тие учат да ги манифестираат нивните мислења на различни начини, меѓудругото исто и во полујавни или целосно јавни расправи (димензија на учењето базирана на вештини).
- За да можат учениците вистински да го искористат нивното право на слободно изразување на мислата, тие мора да се охрабрат да ги изразат своите мислења и тогаш кога мнозинството има поинакво мислење. Но тие исто така мора да научат да се соочат со изразувањето на мислењето на другите со толеранција и личен резпект. Со тоа што ќе се ограничи контроверзноста на предметните аспекти и различностите на мислењата нема да се поместат на лично рамниште, конфликтите можат да се решаваат со мирољубиви средства (димензија базирана на ставови и вредности).

Се подразбира дека овие три основни принципи на димензии не се однесуваат само на наставата во ОДГ / ОЧП туку исто така и на образованието во поширока смисла. Релевантното и збогатувачко учење постојано ги зема предвид трите меѓусебно поддржувачки димензии а) знаење, концепти и разбирање, б) вештини, в) ставови и вредности. Ова разбирање за учењето од пред неколку децении се набљудува како стандард од страна на образовните експерти и наставниците.

Доколку сега учениците учат на овој начин, што мора наставниците во ОДГ / ОДП да направат за да понудат соодветни можности за учење? Еве еден првичен краток одговор:

Образованието за демократско граѓанство и човекови права мора да се ориентира на целта (и да понуди соодветни сценарија за учење!), да ги претвори учениците во млади граѓани,

- кои ги познаваат нивните човекови права и кои разбрале од кои услови зависат овие права (познавање и разбирање на човековите права – учење „за“ демократијата и човековите права; спореди вовед, поглавје 2.1);
- кои го доживеале училиштето како микро-општество, кое ги почитува слободите и рамноправноста на учениците и кои научиле да ги користат нивните човекови права и да ги почитуваат човековите права на другите (разбирање на демократијата и човековите права како нормативни начела во училишниот живот и во секојдневието – учење „преку“ демократијата и човековите права; спореди вовед, поглавје 2.2)
- и оние кои следствено на тоа можат да ги бараат и компетентно и самоуверено да ги практикуваат нивните човекови права и да се однесуваат зрело и одговорно кон другите луѓе

и кон општеството (Восприемање на демократијата и човековите права како права на учество – учење „за“ демократијата и човековите права; спореди вовед, поглавје 2.3).

1.1 Когнитивната димензија на ОДГ/ОЧП: познавање и разбирање на демократијата и човековите права

Во средното образование - за да се наведи еден пример –учениците мора да се соочат со клучните документи, како Универзалната декларација на човековите права (УДЧП) и со Конвенцијата за заштита на човековите права и универзалните слободи. Тие мора да знаат дека секое лице има право на слобода на мислење, на слободно изразување на мислењето и слободен пристап до информации во нецензурирани медиуми; Практикувањето на овие слободи може да биде ограничено само од добри причини и под одредени околности (спореди член 10 од Конвенцијата). Уставот и правните рамковни услови би требало да ги одразуваат и штитат овие норми на човековите права. При што учениците преку соочувањето со овој аспект ќе искушат колку овие човекови права се важни и неопходни за демократијата.

Понатаму учениците би требало да го познаваат членот 14 од Конвенцијата, кој се однесува на основниот принцип на рамноправноста и на забраната за дискриминација: жени и мажи, сиромашни и богати, млади и стари, домашни и емигранти, на сите нив им припаѓаат овие права. Обезбедувањето на овие права е континуиран процес кој во демократските системи на владеење базирани на човековите права има постојано место во политичката агенда.

И на крајот учениците мора да разбираат зошто слободите бараат правна рамка и се поврзани со должности. (УДЧП, член 29). Правото на слободно изразување на мислата им дозволува на граѓаните во плуралистичкото општество да ги застапуваат нивните сопствени интереси, што во компетитивно опкружување неизбежно создава победници и губитници. Уставот и законодавството мора да се погрижат за рамковни услови кои ќе ги ограничат слободите на силните и ќе ги заштитат слабите – без да ги легализираат разликите. Но бидејќи секој проблем не може да се реши со закони и правила, во општеството е потребно и чувство за одговорност кон другите луѓе.

Човековите права градат една рамковна рамка, но и нормативна рамка. Затоа учениците мора да умеат да препознаат во која мерка вистински се живеат принципите на човековите права, како внатре во училишната заедница, така и во општеството.

Европска конвенција за човекови права (4.11.1950)

Член 10

Слобода на изразување

(1) Секој има право на слобода на изразување. Ова право ја вклучува слободата на сопствено мислење и примање и пренесување на информации или идеи без било какво мешање на јавната власт и без оглед на државните граници. Овој член не ги спречува државите да доделуваат лиценци за работа на претпријатијата за радиодифузија, телевизиски пренос и кината.

(2) Остварувањето на овие слободи, бидејќи со себе носи и одговорност, може да се подложи на формалности, услови, рестрикции или казни определени со закон и неопходни во едно демократско општество, во интерес на националната безбедност, територијалниот интегритет или јавната сигурност, за заштита од немири или кривично дело, на здравјето или моралот, репутацијата или правата на другите, за заштита од откривање на доверливи информации или за одржување на авторитетот и непристранооста на правосудството.

Член 14

Забрана на дискриминација

Уживањето на правата и слободите, признати со оваа Конвенција, ќе се обезбеди на сите без дискриминација, без оглед на пол, раса, боја на кожа, јазик, религија, политичко или друго уверување, национално или социјално потекло, припадност на национално малцинство,

сопственост, род или друг статус.

Универзална декларација за човековите права (10.12.1948)

Член 29

1. Секој човек има должности кон заедницата во која единствено евозможен слободниот и целосен развој на неговата личност.
2. При користењето на своите права и слободи, секој човек ќе подлежи само на такви ограничувања, какви што се определени со закон, со единствена цел да се осигура должното признавање и почитување на правата и слободите на другите и со цел да се задоволат предметните барања во врска со моралот, јавниот ред и општата благостојба во едно демократско општество.

Сите три члена го осветлуваат односот на тензија помеѓу индивидуалните слободи и неопходноста слободите на поединецот да се стават во правна рамка, која овие слободи и ќе ги ограничува и ќе ги заштитува.

Учениците кои можат да ја објаснат оваа фактичка состојба научиле многу за демократијата и човековите права, тоа е когнитивната димензија на ОДГ / ОЧП.

1.2 Партиципативната димензија на ОДГ/ОЧП: согледување на демократијата и човековите права како партиципаторски права

За да можат да учествуваат во демократијата, учениците би требало да научат како можат да ги согледаат нивните права и слободи – на пример правото на слободен пристап до информации и правото на слобода на мислење, слобода на говор и слобода на изразување на мислењето. Но тие исто така треба да стекнат и практични искуства како да се интерагираат со останатите – како да се застапуваат сопствените желби, како да се направи компромис или да се постигне согласност за дефиниција за „општата благосостојба“. Притоа би требало да се придржуваат на одредени правила и да ги прифаќаат ограничувањата кои можат да им наметнат такви правила. Натаму би требало да имаат развиено чувство за одговорност за доброто на другите луѓе и за заедничкото добро како целина.

Учениците не треба само да ги разберат последиците и врската помеѓу трите горе наведени членови за човековите права, туку и да ги ценат вредностите и соодветно да делуваат. За да може тоа да се направи во рамките на демократските процеси за изнаоѓање на решенија - без притоа да се повредуваат човековите права – тие исто така мора да се способни да ги одмерат нивните сопствени интереси и интересите на другите и на заедницата.

Учениците кои на овој начин се школуваат, научиле како се учествува во демократијата. Ова е димензијатата на ОДГ / ОЧП ориентирана кон делувањето – согледување на демократијата и човековите права како права за учество, со внимание кон поттикнувањето и заштитата на конституционалноста на демократијата и човековите права.

1.3. Културната димензија на ОДГ/ОЧП: разбирање на демократијата и човековите права како нормативни начела во училишниот живот и во секојдневието

Знаењето и умењето можат под одредени околности на едно лице навистина да му овозможат учество во демократијата, но од него уште долго нема да направат човек кој делува демократски. Може да се замисли дека ова знаење може да биде злоупотребено од расистите за да се нападне едно општество базирано на човекови права. Знаењето и умењето кое не е базирано на вредностите на човековите права во оваа смисла е буквално безвредно. Од таа причина ОДГ/ОЧП содржи исто и културна димензија. Културата на поучување и учење мора од нејзина страна да биде обликувана од пораката за ОДГ/ОЧП.

Кога учениците усвојуваат знаење преку инструкции (преку предавање или преку лектира) и компетенции преку тренинг (демонстрација, вежби, тренирање) тие низ ова искуство постојано развиваат вредности и ставови. Младите луѓе на пример го формираат чувството за сопствена вредност, кога тие се охрабруваат и зајакнуваат од родителите и наставниците. Само од учениците, кои од нивните наставници се третираат со респект, може да се очекува дека исто и тие кон нивните врстници ќе се однесуваат со почит. Вредностите на човековите права во процесот на социјализација се посредуваат и се стекнуваат во училиштето – доколку демократијата и човековите права служат како начела на поучувањето.

Вредностите на човековите права се утврдени од Обединетите Нации, од Советот на Европа и од други организации и ги опфаќаат принципите на рамноправност и недискриминација, на партиципација и вклучување како и на одговорност т.е. должноста за одговорност.

Додека во наставата „за“ демократијата и човековите права може да се дискутира за специфични теми (од социјалните науки, историјата или науката за државите) културната димензија на ОДГ/ОЧП ја става – наставата „преку“ демократијата и човековите права – целото училиште пред предизвик. Дотолку што демократијата и човековите права постојано се педагошки начела и мора да функционираат како призма низ која ќе се оценуваат сите елементи на училишниот процес.

2. Врската помеѓу образованието за демократско граѓанство и образованието за човекови права¹⁴

„Образованието за демократијата на граѓанството“ и „образованието за човекови права“ се тесно поврзани едно со друго и обострано се зајакнуваат. Тие повеќе се разликуваат во однос на тежиштето и сферата на дејствување отколку во целите и начинот на дејствување. Додека образованието за демократско граѓанство, главно се концентрира на демократските права и должности и на активното учество во граѓанското општество во политичките, социјалните, економските, правните и културните области на општеството, образованието за човекови права се занимава со широкиот спектар на човекови права и елементарните слободи, кои го засегаат секој аспект од човековиот живот.

Од повелбата на Советот на Европа за образование на демократско граѓанство и образование за човекови права, донесена во рамките на препораките на ЦМ/Реџ (2010) од Комитетот на министри на 11. мај 2010.

Следниот пасус ја објаснува малку поточно врската помеѓу образованието за човекови права и образованието за демократско граѓанство. Пред повеќе децении Обединетите Нации и нивните специјални организации го признаа правото на образование за човековите права т.е. правото на граѓаните да се информираат за правата и слободите во Конвенцијата за човекови права кои нивната земја ги ратификувала. Владите се задолжени за имплементација на овие норми на човековите права во закони, правни линии и пракса. Тие периодично им полагаат сметка на надлежните органи за постигнатиот напредок. Надзорните организации, како групите за човекови права, придонесуваат да се следи напредокот на имплементацијата.

Се подразбира дека ние како граѓани ги познаваме и почитуваме нашите човекови права и ги респектираме и правата на другите луѓе околу нас. Ние мора да ја разбираме правната одговорност на државата во однос на исполнувањето на нашите права. Исто така треба да бидеме свесни за етичката одговорност, секојдневно да ги живееме човековите права и да ги почитуваме. Структурата на соодветното знаење и подготвеноста да се познаваат и почитуваат сопствените права и правата на луѓето околу нас започнува вообичаено уште во детството: во семејството, во училиштето, во заедницата.

Агенциите на ООН и специјалните организации како Канцеларијата на Високиот комесаријат за човекови права (ОХЦХР), УНЕСКО и УНИЦЕФ исто така и меѓудржавните организации, како Советот на Европа и Националните агенции за човекови права упатија на образованието за човекови права и препорачаа со посебно внимание занимавање со теми за човековите права во училиштето.

Образованието за човековите права има нормативно-правна димензија. Таа се однесува на посредувањето на содржини во врска со нормите на човековите права, кои беа ратификувани со меѓународни договори и спогодби. Тука се вбројуваат граѓанските и политичките права како и социјалните, економските и културните права. Со нив поврзаната референтна рамка способна за развој во минатите години беше проширена со еколошки и колективни права. Овој правно ориентиран принцип ги признава значењето на надзорот и должноста за одговорност, со кои треба да биде загарантирано дека државата и политиката ќе ги исполнат должностите во согласност со текстот и духот на Конвенцијата за човекови права.

Образованието за човекови права нема само нормативно-правна, туку и културна димензија. ОДГ/ОЧП е систем на вредности и референтна рамка со чие посредство секој може да рефлектира во колкава мера нормите на човековите права и вредности се во склад со секојдневните искуства. Како овој концепт за човековите права може да се остави да влијае во училишното образование е дискутирано на друго место во оваа книга.

¹⁴Авторка: Felisa Tibbits. Модифицирано и актуализирано според: Tibbits, F. (2008): Human Rights Education. Во: Bajaj, M. (ed.) Encyclopedia of Peace Education. Charlotte, NC.: Information Age Publishing.

Во услови на училишно учење, како во образованието за човекови права, така и во образованието за демократско граѓанство ставени се интерактивни методи центрирани на учениците. Педагошките концепти кои се ориентираат на барањата на образованието за човекови права се карактеризираат преку следните клучни зборови:¹⁵

- експериментални и базирани на активност: учењето се надоврзува на предзнаењето на учениците и нуди активности кои го прошируваат тоа знаење и искуствата на учениците;
- ориентирани кон проблемот: учениците ги преиспитуваат нивните предзнаења;
- партиципативни: заедничките напори помагаат да се појаснат концептите, да се анализираат темите и да се изведат активностите;
- дијалектички: учениците мора да го споредат нивното знаење со останати извори;
- аналитички: учениците размислуваат зошто работите се такви какви што се и како дошло до тоа;
- поврзувачки: Човековите права се набљудуваат имплицитно или експлицитно на интраперсонално рамниште и во меѓучовечките односи во процесот на посредување;
- насочени кон стратегиско мислење: учениците се мотивираат да си постават сопствени цели и да смислат стратегии за достигнување на тие цели;
- ориентирани кон целта и дејството: учениците имаат можност да планираат и организираат дејства ориентирани кон целта.

Во многу земји образованието за човекови права се поклопува со образованието за демократско граѓанство или општополитичкото образование, додека клучните концепти на политичкото образование се поуниверзално и покритички расветлени под фокусот на човековите права.

Знаењето за основните концепти и факти, како и прашања за граѓанската смисла и за граѓанските компетенции се однесуваат и се пренесени на областа на глобалната општествена одговорност, на правдата и на општествените дејствија. Преку наведените точки, образованието за човекови права изричито ги поддржува општествено-социјалната одговорност и општествено-социјалното постапување на учениците. Образованието за демократско граѓанство поаѓа од чистата поддршка на учеството како составен дел на репрезентативната демократија, со што таа ги поврзува соодветните дејства т.е. активности со различни права. Таквите активности можат да бидат од корист за ангажирање против угентување и неправда.

Широкиот спектар на ученици и широко поставените рамки на образованието за човекови права имаат ефект врз крајно разновидните концепти во имплементацијата на односните содржини. Иако образованието за човекови права е дефинирано како универзална рамка од меѓународни (повремено и регионални) норми, специфичните теми и нивната употреба зависат од локален и национален контекст. Освен тоа, образованието за човекови права во училиштен контекст мора да се адаптира на возраста на учениците и на барањата на националната или локалната политика на образование.

Темите и содржините за човековите права во наставните планови можат често да бидат посредувани врз основа на интеркултурни теми, кои се пропишани од образовната политика или во постоечките предмети како историја, науката за државите / граѓанското образование и во социјално-хуманистичките предмети. Човековите права се тематизираат исто така и во уметничките програми и неформалните форми на организирање како ученички клубови или посебни манифестации.

Ако образованието за човекови права и образованието за демократско граѓанство во една училишна околина коегзистираат и паралелно се имплементирани, тие меѓусебно се зајакнуваат (спореди со цитатот на почетокот од ова поглавје). Во студиите за граѓанско образование, објавени во 1999 од Меѓународната асоцијација за едукација (ИЕА) беа собрани податоци од 88.000 14-годишници од 27

---

¹⁵Извор: ARRC [Asia-Pacific Regional Resource Center for Human Rights Education] (2003): What is Human Rights Education? Human Rights Education Pack. Bangkok: ARRC.

земји.¹⁶ Со анализа требаше притоа да биде утврдено, дали помеѓу одделни земји постои разлика што се однесува на познавањата на човековите права на младите (во споредба со другите форми на политичко знаење) како и ставовите на младите кон поттикнувањето и уважувањето на човековите права.

Анализата покажа дека искуствата на младите со демократијата во нивното училиште и расправањето со меѓународни прашања од една страна и со нивните познавања на човековите права од друга страна се во позитивна корелација. Факторите кои би можеле да се опишат како „демократија во училиштето“ имаа неспорно влијание врз ставот на учениците кон човековите права. Евалуацијата на ИЕА-материјалот на податоци ја потврди хипотезата дека оние ученици кои во училишното опкружување имале најмногу прилика да ги практикуваат демократските идеали, имаат исто така најпозитивни ставови кон човековите права. Освен тоа учениците со подобри познавања на човековите права најчесто расправаа на меѓународни теми, посилно се залагаа за партиципативно разбирање на граѓанството и беа политички покомпетентни.

Училиштата кои нудат заедно ОДГ и ОЧП им ја даваат на учениците потребната опрема на патот и ги воспитуваат во полнолетни и одговорни граѓани кои ги познаваат и високо ги ценат нивните права и слободи.

---

¹⁶Torney-Purta, J. Barber, C. H. und Wilkenfeld, B. (2008): How Adolescents in Twenty-Seven Countries Understand, Support and Practice Human Rights. In: Journal of Social Issues, 64: 1.

3. Компетенции во ОДГ/ОЧП

3.1. „Би сакал/а со задоволство моите ученици да го умеат следното...“

„Откако ги извежбавме техниките на презентација, јас сакам моите ученици да се во состојба да предаваат нешто во оделението, без да читаат.“

„Откако ние за време на шесте лекции разговаравме за основите на нашиот Устав, очекувам од моите ученици да можат да објаснат како функционира нашиот изборен систем и кои партии моментално се вклучени во владата.“

„Пред неколку месеци во одделението го имавме проблемот што некои ученици не сакаа при дискусијата да ги ислушаат другите и им упаѓаа во збор на оние, кои не се согласуваа со нивното мислење. Ние потоа интензивно се позанимававме со правото за слободно изразување на мислењето и разговаравме дека тоа функционира за сите, само тогаш кога ние внимаваме едни на други. Јас се надевам дека повеќето ученици до крајот на годината го сфатија тоа и знаат како да се однесуваат во дискусии.“

Овие примери покажуваат со кои прашања се справуваат наставниците во ОДГ / ОЧП при планирањето на лекциите: Врз основа на содржини и причини како што се горе опишаните, тие ги дефинираат нивните цели. Истовремено при нивното планирање ги имаат предвид и условите и потребите за учење на учениците, соодветните процеси на учење и компетенциите со кои учениците треба на крајот да располагаат.

На наставниците овој начин на размислување најчесто им е многу добро познат, тој одговара на моменталната практика на планирање на наставата. Повеќето наставници не размислуваат само за тоа која тема и кој материјал сакаат да го разработат, туку исто така и кои вештини се очекуваат од нивните ученици и од кои предуслови може т.е. мора да се тргне.

Целите кои ставаат фокус на учениците и на тоа, за што тие би требало да се способни, се ориентирани кон компетенциите. Како возрасни, учениците ќе мора да бидат способни сами да се справуваат, без наставник кој ќе ги води или надгледува. Традиционалниот модел на настава – формалното посредување на знаење, претоварен наставен план – придонесува малку за тоа, учениците во однос на вештините и на вредностите и ставовите да станат независни, да бидат самите сигурни и компетентни. Еден пристап ориентиран кон компетенциите подобро се справува со оваа перспектива.

Трите примери посочуваат на различни димензии на развојот на компетенциите:

- Првиот пример – воспоставување на контакт со очите со публиката и слободно зборување – се однесува на вештини кои не се врзани за специфични содржини, но на учениците им даваат инструменти во раката, кои се неизбежни за користење на знаењето и информациите. Ова увежбување на вештини – или учење „за“ демократското граѓанство и за човековите права – ги оспособува учениците да ги употребат нивните човекови права и да учествуваат во демократијата.
- Во вториот пример – знаење и разбирање на основите на избирачкиот систем, кој победил на последните избори и сега ја сочинува актуелната влада – се работи за учење „низ“ демократијата и човековите права. Младите граѓани мора да знаат кои човекови права – на пр. Правото да се учествува на изборите – се втемелени како граѓански права во Уставот на нивната земја и која тежина ја има т.е. ќе ја има нивниот сопствен глас во избирачкиот систем на нивната земја.
- Последниот пример го покажува значењето на вредностите и ставовите. Демократијата мора да може да се потпре на политичка култура, која се заснива на заеднички ставови и вредности на граѓаните – во горе наведениот случај тоа се обостраното внимание и толеранција кон останатите мислења. Учениците мора да можат да прифатат дека при практикувањето на нивните лични права и слободи, мора да ги почитуваат и правата на другите. Една култура на човекови права го условува од една страна зајакнувањето на правото на автономија на

учениците и наставниците, но од друга страна исто така и спознавањето дека ние сносиме одговорност за почитувањето на човековите права на другите. Замислите за вредностите се развиваат низ искуство и врз основа на уверливи модели на пример – доколку демократијата и човековите права служат како принципи на учењето (образование „преку“ демократијата и човековите права).

3.2 Компетенции – општа дефиниција

Компетенциите се однесуваат на способноста за дејствување на едно лице и тоа во три области кои го градат јадрото на личниот идентитет. Тие се однесуваат

- а) на тоа што едно лице знае и разбрало
- б) на способноста односно лице да го употреби тоа знаење
- в) на сознанието и уважувањето на сопственото знаење и умевање, кое едно лице го поседува и на подготвеноста ова знаење и умевање самоуверено и одговорно да го применува.

Последната точка е од особено значење. Не само наставниците, туку пред сè и учениците треба самите да знаат кое практично знаење го стекнале. Тие мора да се свесни со што располагаат во нивниот ментален инструментариум и кои задачи или проблеми можат со овие инструменти да ги решат. Но пред сè потребна им е неопходната самоувереност за да го прифатат исто и ризикот од правење на грешки во процесот на доживотното учење.

3.3 Како наставниците можат да им посредуваат компетенции на учениците? Моделот на компетенции и перформанс

Компетенциите се однесуваат на способностите и потенцијалите, кои се кријат „во нас“ и со тоа се „невидливи“. Како сега наставниците можат да откријат со кои компетенции нивните ученици располагаат?

Еден модел кој беше развиен од познатиот лингвист Ноам Чомски, во еден друг научен контекст, но со оглед на споредливата положба на проблемот, ни помага во овој поглед. Чомски ја опиша јазичната компетенција на нативните говорници (т.е. при усвојувањето на првиот јазик) како што следи: Нативните говорници произведуваат и разбираат постојано реченици кои претходно никогаш не ги изговориле или слушнале. Ние навистина не можеме да ја „видиме“ јазичната компетенција, но ние го восприемаме јазичниот перформанс на говорителот и оттука мора да прифатиме дека тој т.е. таа располага со компетенцијата усно да комуницира на едно такво ниво.

Компетенција без видлив перформанс не постои, а исто и обратно важи дека перформансот т.е. одредено дејство без компетенција не е возможно. Наставниците го оценуваат развојот на компетенциите на нивните ученици врз основа на нивниот перформанс т.е. врз основа на нивната способност за дејствување. Учењето ориентирано кон дејствување им овозможува на учениците да ги разработат и да ги документираат компетенциите, а на наставниците овој концепт им дозволува да го оценат успехот и потребите за учење на нивните ученици. Ова се разбира не важи само за ОДГ / ОЧП, туку и за целокупното поучување и учење.

3.4. Модел на компетенции на учениците во ОДГ/ОЧП

Ние го оценуваме развивањето на компетенциите на учениците врз основа на нашата перцепција за нивното постигнување. Компетенциите како такви се невидливи и ние можеме да ги опфатиме само преку модели кои нè поддржуваат во дефинирањето на целите на учење и ни даваат инструкции при оценувањето на успехот на учениците.

Актуелната збирка на основи и материјали за ОДГ/ОЧП е основа на моделот на компетенции кој е во согласност со основните принципи на ОДГ/ОЧП: „за“, „низ“ и „преку“ поучувањето на демократијата и човековите права.

Во ОДГ/ОЧП се вклучуваат компетенциите на учениците за следните аспекти:

- политичка компетенција за анализирање и расудување;
- способности (тука види дел 3 од оваа книга);
- компетенција за дејствување и политичко учество;
- самокомпетенција и социјална компетенција.

3.4.1 Политичка компетенција за анализирање и расудување

Демократското граѓанство бара граѓани кои ќе можат да ги разберат темите во јавниот дијалог. Притоа тие мора да бидат соодветно информирани и да бидат способни за анализирање на проблемите, начините на аргументирање и конфликтите. Ова е когнитивната димензија на развивањето на компетенции (учење „преку“ политички прашања).

Без ова ниво на разбирање граѓаните се лесен плен за демагозите, лобистите и популистите и тие исто така не се во состојба да ги препознаат нивните сопствени или групни интереси и да преговараат за нив. Ние сме зависни од медиумите како извори на информации и затоа мора да бидеме во состојба критички да ги користиме.

Луѓето можат да делуваат политички само доколку знаат што сакаат да постигнат. Тие мора да умеат да ги дефинираат нивните интереси и цели и притоа да ги одмерат едни со други желбите и потребите, вредностите и одговорностите. Политиката е процес на изнаоѓање решенија, кој за цел го има решавањето на проблеми и смирувањето на конфликти. Да не се донесе решение не е можно, но без формирано мислење не можат да се носат решенија.

Растечката комплексност во нашето со голема брзина зголемено модернизирано и променето општество ја преоптоварува тенденцијално компетенцијата за анализирање и расудување со „просечни граѓани“. Образованието - а не само образованието за демократско граѓанство и образованието за човекови права – игра при совладувањето на овие предизвици и барања, клучна улога и ги оспособува граѓаните да се информираат за решенијата кои ги засегаат и компетентно да учествуваат во соодветните процеси.

3.4.2 Вештини

Учениците мора да стекнат низа од ментални инструменти – вештини и техники – да користат информации и да можат да изградат сопствено и независно мислење. Овие инструменти ги оспособуваат

- да се здобијат со информации, како врз основа на сопствени искуства, така и преку медиумите. Притоа се работи за техники во поглед на односот со печатените и електронските медиуми, за интервјуа, истражување, критички рефлексии и дискусии итн.;
- информации за студирање и избирање (конструктивистичко учење). Притоа се работи за техники во поглед на планирање, менаџмент на време, читање, мислење, избирање, придржување;
- изградување на мислење, презентирање на истото, образложување со аргументирање и комуницирање. Притоа се работи најпосле за техники во поглед на конкретното обликување на документи, плакати, написи, презентации со Пауер Поинт или слични програми за предавања, дискусии, дебати итн. (заедничко конструктивистичко учење и деконструкција);
- да се рефлектира придобивката од учењето, како и процесите на учење и употреба.

Овие способности се потребни во голема мера, не само во ОДГ / ОЧП, туку и во сите училишни предмети. Тие ги подготвуваат учениците за нивното подоцнежное образование и за квалификувани работни места. Интердисциплинарното учење на соодветните формални способности врзани на неспецифични содржини е исто така возможно, како што е и потребно.

3.4.3 Дејствување

Во ОДГ/ОЧП формалното изучување на вештини го поддржува учењето „за“ демократијата и човековите права и воедно ги остварува егземплярно овие процеси. ОДГ/ОЧП го разбира училиштето како микро-општество во кое учениците учат за учеството во општеството и политиката врз основа на практични искуства. Во училиштето ги увежбуваат следните компетенции:

- тие учат да ги изразуваат нивните желби и потреби, да ги објаснат и да ги следат нивните интереси;
- избори: тие учествуваат во изборите како избирачи и како кандидати (на пр. кога се работи за претставници на одделението или за други служби);
- тие ги вежбаат нивните способности во водење на преговори и во поглед на изнаоѓање на решенија;
- тие искусуваат како преку мерки за сензибилизирање, лобирање и заеднички мерки или акции може да влијаат на процесите на изнаоѓање на решенија;
- тие развиваат разбирање и прифаќање кон неопходноста од правила и санкции

ОДГ/ОЧП и просторот за дејствување, училиштето како целина, им нудат на учениците важни шанси за учење, бидејќи тие можат ним да им покажат, што тие можат да направат за општеството. При оценувањето на нивните постигнувања и нивниот развој на компетенции, на училиштата им се поставени слободни граници. Одлучувачкиот трансфер следува надвор од училиштето, во општеството како целина и се протега до нивната зрела возраст. Од оваа причина е тешко, или воопшто не е можно, да се воспостави доверлива релација помеѓу влезните фактори (input) за учење на училиштето и фактичката придобивка од учењето.

3.4.4 Самокомпетенција и социјална компетенција

Кога се работи за димензијата на вредностите и ставовите, поимот компетенции со задоволство се зголеми. Од друга страна се постигнувањата и начините на однесување на учениците и така доброто однесување може да се разбере како компетенција. Оваа димензија на развивањето на компетенции одговара на учењето „преку“ демократијата и човековите права. Во тоа припаѓаат следните аспекти:

- самоспознание и самоуважување;
- емпатија;
- обострана почит;
- сознанието дека треба и мора да се прават компромиси;
- одговорност;
- признавањето на човековите права како колективни референтни рамки на заедничките вредности за зачувување на мирот, на правдата и на социјалната слога.

3.5 Наставни компетенции во ОДГ/ОЧП

Во ОДГ/ОЧП на наставниците им се потребни специфични компетенции за да можат на учениците да им понудат соодветни шанси за учење.

Методскиот пакет за наставници (види дел 3, наставна тема 1 во актуелната книга) во оваа смисла содржи исто така и инструмент кој ги поддржува наставниците при формулирањето на целите во ОДГ/ОЧП ориентирано кон компетенции, кои се слични со наведените цели на почетокот од оваа наставна тема. За останати информации, меѓудругото, види ја публикацијата од Петер Брат *How all teachers can support citizenship and human rights education: a framework for the development of competences* (Совет на Европа; Стразбур, 2009; под наведениот наслов може да се најде на интернет на англиски и француски јазик на различни места и да се симне од интернет).

4. „Ние го создаваме светот во нашите глави“: конструктивистички пристап на учење во ОДГ/ОЧП¹⁷

Кога ние читаме една приказна во книга, си дизајнираме нешто како филм во нашите глави. Си додаваме детали и сцени кои авторот само ги наговестува или сосема ги испуштил и си ги замислуваме лицата на протагонистите. Извесни романи ја поттикнуваат нашата имагинација толку силно, што ние реагираме разочарано кога ќе ја погледнеме филмуваната верзија на истиот текст. Нашата имагинација снимила многу подобар „филм“, таков кој што е толку уникатен, бидејќи секој читател продуцира еден поинаков филм.

Примерот ја докажува нашата способност „да го создадеме светот во нашите глави“. Светот во кој што живееме е светот кој го восприемаме – тој се состои од слики, искуства, концепти и расудувања кои ги имаме за светот. Учениците сакаат она што го слушаат или читаат да има смисла, тие сакаат тоа да го разбираат. Еден истражувач на мозокот, го опиша мозокот како „машина која ја бара смислата“. Работите кои не покажуваат смисла се сортираат. Информациите кои недостигаат мора или некако да се изнајдат или информациската празнина мора да биде заклучена преку одгатнување.¹⁸

Со малку искуство, наставниците забележуваат дека при предавањето секој ученик и секоја ученичка добива и запамтува поинаква порака. Некои од учениците и како возрасни ќе се сеќаваат на суштината или на одредени детали, бидејќи од нив се чувствуваат толку погодени. Останатите уште следното утро сè заборавиле, бидејќи содржините не се надоврзале на нивните интереси, нивното предзнаење или нивната структура на вредности.

Конструктивистичката дидактика го разбира учењето во оваа смисла како високо индивидуализиран процес со следните карактеристики:

- Учениците конструираат или создаваат структури на значење и ги преобликуваат. Новите информации се поврзуваат со знаењето со кое ученикот располага.
- Учениците ги носат со себе нивните лични биографии и искуства во наставата (и во ОДГ/ОЧП)
- Полот, социјалниот статус, возраста, етничкото потекло или верувањето и другите идентитетски карактеристики можат да влијаат на гледиштето на учениците.
- Учениците поседуваат различни форми на интелегенција кои ги преминуваат традиционалните замисли за добар успех по математика или јазици.¹⁹
- Нема апсолутен стандард за тоа што е лично или политички релевантно.

Конструктивистичката теорија на учење се дели на три подкатегории (види долу наставна тема 4.1 продолжение) при чија поддршка наставникот игра важна улога.

4.1 Учениците „конструираат“ смисла и значење – тие откриваат и создаваат нешто ново

Наставникот може меѓу другото да ги поттикне учениците на конструирање на смисла и значење т.е на откривање и создавање на ново преку тоа што тие

- создаваат прилики и поводи за учење ориентирано кон дејство;
- конципираат претенциозни, предизвикувачки и мотивирачки поставувања на задачите;
- посредуваат знаење преку медиуми и инпути (предавања), кои ги исполнуваат целите на учење;
- ги охрабруваат и поддржуваат учениците и со тоа го зајакнуваат нивното чувство за сопствена вредност.

¹⁷ За детално третирање на темата види книга VI од оваа серија

¹⁸ Види Голоб, Р. и Крапф П. (изд.) (2008): ОДГ/ОЧП книга, наставна тема 1, стереотипи и предрасуди. Што е идентитет? Како јас ги гледам другите, а како тие ме гледаат мене?; Стразбур, стр. 19-38.

¹⁹ Види Хауард Гарднерс од 1983 развиените теории на многукратна интелегенција во различни публикации.

4.2 Учениците го „реконструираат“ наученото– тие го применуваат и го преиспитуваат

Сите ние го применуваме тоа што сме го научиле во најголем дел и сами. Сепак во училишното опкружување наставниците мора да се погрижат за такви можности за примена– меѓу другото преку тоа што

- ќе конципираат претенциозни и ориентирани кон примена, а делумно и продуктивно-ориентирани поставувања на задачите или околина за учење на пр. проекти во кои припаѓаат плакати, презентации, изложби итн.
- ќе понудат прилика за размена, презентација и дискусија;
- ќе воведат различни форми на документација за учење (на пр. портфолија) и ќе побараат соодветна документација за учење;
- ќе спроведуваат формални контроли на учењето и оценување.

4.3 Учениците „деконструираат“ или ги критикуваат нивните сопствени резултати или резултатите на другите

Без елементот на критичка расправа и проверка, секој напор за учење ќе остане безначаен и постои опасност да пропадне произволноста и активизмот и да се прокоцкаат личните како и општествените ресурси. Наставникот може и треба да дејствува против тоа, со тоа што

- ќе предвиди и реализира поводи за рефлексивна на учењето и работата во наставата;
- ќе разработи и заедно со учениците ќе договори норми и постапки за евалуација на успехот на учениците, ориентирана кон критериуми и критички рефлексии и;
- ќе придонесе за структура на демократска, фер култура на дискутирање и повратна информација.

5. Професионалната етика на наставниците во ОДГ/ОЧП: три принципи

Кога учениците и ученичките ги понесуваат со себе нивните сопствени мислења во ОДГ/ОЧП, но на крајот сите се на исто мислење како наставникот, тоа по правило укажува на проблем. Наставниците во ОДГ/ОЧП мора да внимаваат на тоа, да не им ги наметнуваат на нивните ученици нивните лични ставови и морални вредности. Училиштата се јавни установи, а родителите како и општеството како целина очекуваат наставниците да не ја злоупотребуваат нивната моќ за да манипулираат со децата и да ги индоктринираат.

Затоа професионалната етика на наставниците во ОДГ/ОЧП е решавачка за успехот како и правото на ОДГ/ОЧП во наставниот план. Професионалната етика се сумира под следните три принципи кои произлегоа во 1970 години од една соодветна дебата во Германија:²⁰

5.1 Принцип на неиндоктринација

Наставниот персонал не смее да се обидува со било какви средства во смисла на индоктринирање на посакувано мислење на пример во поглед на политичка коректност. Затоа наставникот не смее да ги замолчи или посрамоти учениците или ученичките со надмоќен начин на аргументирање, а напротив треба да го потпомага или поддржува добивањето на самостојно мислење. Секој обид на наставникот да ги индоктринира учениците, не е во согласност со ОДГ/ОЧП и претставувањето на целите на полнолетните граѓани, кои се способни и согласни да учествуваат во едно отворено општество и слободна, плуралистична демократија.

5.1.1 Практични влијанија

Затоа наставникот би требало во наставата по ОДГ/ОЧП по правило само да ги модерира дискусиите, а не да зема активно учество во нив. Доколку учениците експлицитно го прашаат наставникот за неговото мислење, препорачуваме тој да се произјасни. Учениците знаат дека наставниците, исто како и останатите граѓани, имаат сопствено политичко мислење и прашуваат за него. Во оваа ситуација наставникот би требало да им појасни дека сега не зборува повеќе во неговата улога на наставник, туку како приватно лице. Доколку наставникот одбие да заземе став, учениците би можеле всушност да почувствуваат нешто чудно, што баш нивниот наставник по ОДГ/ОЧП се однесува политички неутрално, додека самиот од нив очекува постојано да го изразуваат нивното мислење.

Еден наставник кој се залага за човековите права вистински ќе го боли доколку еден ученик или ученичка застапува мислења со расистички, националистички или фундаменталистички нијанси. Но тој сепак би требало да се воздржи од тоа таквите ученици или ученички да ги нападне или на авторитетен начин да ги замолчи. Наместо тоа треба да се обиде да разбере зошто еден млад човек прифатил таков начин на размислување. Како следен чекор мора да се обиде да го повика засегнатиот ученик / ученичка на дијалог и во најдобар случај да го поттикне на поинакво и потолерантно мислење.

5.2 Принципот на контроверзност

Она што во науката или политиката е контроверзно мора и во наставата по ОДГ/ОЧП да биде контроверзно дискутирано. Овој принцип е тесно поврзан со забраната за индоктринација. Доколку различните ставови „се запоставени“, а алтернативите се потиснати или остануваат необјаснети, тоа е патот кој зачекорува кон индоктринацијата. ОДГ/ОЧП би требало да понуди комплексност и контроверзија и дискусија на противречни мислења.

Во едно плуралистичко општество различните мислења, различните вредности и конкурентните интереси се правило, а не исклучок. Затоа учениците мора да научат како да постапуваат со

²⁰Види „Beutelsbacher Konsens“ (www.lpb-bw.de).

контроверзните ситуации. Во демократијата дебатите и дискусиите служат за решавање на проблеми и конфликти. Во ангажиран дијалог се постигнува согласност и одредена мерка на консензус и хармонија и се преговара преку компромиси. Наметната хармонија без отворена дискусија упатува на против на потиснување.

5.2.1 Практични влијанија

Во наставата по ОДГ/ОЧП затоа при контроверзни теми треба секој пат да се заземат најмалку два става на дискусија. Притоа мора безусловно да се погрижиме за баланс (на пр. во однос на должината на засегнатите аргументации).

Во одделенските дискусии наставникот би требало да го поздравува различното мислење на учениците. Доколку една позиција не е застапена од никого или е застапена само од малцинство, може наставникот за атер на аргументацијата да го заземет став, но притоа тој мора да разјасни дека само презема одредена улога, а не го застапува сопственото мислење. Наставникот треба да внимава на тоа нивото на неговото аргументирање да е соодветно на нивото на учениците.

5.3 Учениците да се стават во положба да ги засапуваат нивните интереси (ориентирање кон учениците)

Учениците мора да бидат во состојба да ја анализираат политичката ситуација и во смисла на нивните сопствени интереси да влијаат на неа. Ова поставување на цел обусловува тие да располагаат со добри оперативни и персонални вештини, како и со компетенции кои се однесуваат на настапувањето. Тоа може да се постигне само доколку се почитуваат двата други принципа – неиндоктринација и контроверзност. Принципот на ориентација кон учениците, секако не треба да се разбира како поттикнување на егоизам и недостаток на колективна одговорност. Уште повеќе се работи за тоа наставникот да им покаже на учениците како тие можат да ги следат сопствените интереси без притоа да ги запостават нивните должности и соодговорност и без да ги нарушуваат легитимните интереси и слободи на другите.

5.3.1 Практични влијанија

Училиштето е микро-општество во кое учениците учат партиципација. Тоа се постигнува на различни начини и започнува во наставата, со тоа што се дозволува да се избере тема која што ги интересира, а исто така се дозволува да се дискутира и при планирањето. Во натамошните форми на партиципација се вбројува и демократското дизајнирање на училиштето (учење „преку“ демократијата и човековите права). На овој начин учениците во рамките на учењето ориентирано кон делување и базирано на проблеми можат да стигнат до независно расудување и изнаоѓање на решенија.

6. Основните концепти во ОДГ/ОЧП

6.1 Зошто во ОДГ/ОЧП ни се потребни основните концепти?

Како што е погоре наведено го сфаќаеме ОДГ/ОЧП како конструктивистички процес на учење.²¹ Учениците создаваат или конструираат значење и разбирање со тоа што информациите ги поврзуваат со концепти. Учењето и мислењето се случуваат на конкретно и апстрактно рамниште. Апстрактното мислење се заснива на концепти. Без односот на заеднички концептуален систем чии дефиниции ги разбираме и на кој ние сме се согласиле, размената на мисли и идеи, дебати, дискусии или донесувањето на пресуда би биле невозможни.

Според тоа концептите се неопходни за конструктивистичкото учење и најпосле исто и за полититичкото изнаоѓање на решенија. Но кои концепти треба да ги примениме? Ние живееме во плуралистички општества, а тоа значи како поединците, така и групите застапуваат различни, понекогаш и конкурентни интереси и вредности. Освен тоа филозофијата и социјалните науки поаѓаат често од различни а исто така и контроверзни пристапи. Со тоа при изборот на основните концепти не може да се потпреме само на еден извор. При конструктивистичкиот пристап на учење со неговиот фокус на развивањето на компетенции, концептите се неизбежни, а во политичкото образование концептуалните модели се важна тема. Нашиот модел (види долу) претставува само еден можен пристап.

Се решивме за следната рамка од девет концепти бидејќи овие концепти се однесуваат како на искуствата на учениците во училишното микро-општество, така и на политичката заедница како целина. Подробно се работи за следните основни концепти:

- Идентитет
- Разноликост и плурализам
- Одговорност
- Конфликт
- Правила и закони
- Држава и политика
- Рамноправност
- Слобода
- Медиуми.

Основните концепти се обработени во актуелните материјали во вид на спирален наставен план, бидејќи поединечните книги постепено го преместуваат тежиштето од училишната заедница (основен степен, книга II) на политичката заедница (секундарен степен II, книга IV). Книгата III ги зема предвид двата аспекта (види овде и дел 1, наставна тема 4, во актуелната книга).

Концептите на демократија и човекови права продираат во сите девет основни концепти. Сите основни концепти можат и мора да се поврзат според степенот на возраст и темата со останатите концепти и категории. Сите три книги (II, III, IV) содржат наставни теми од по девет модели, секој со по четири секвенци, а секоја наставна тема се однесува на истиот основен концепт. Ова се случува на различни начини, при што истовремено се илустрира, како истиот концепт може да се прилагоди на нивото на разбирање на различните степени на возраст на учениците. Една таква вертикална комбинација од две или три книги овозможува конструктивистички процес на учење во кој секој основен концепт му служи на ориентирањето и на разбирањето на контекстот. Истовремено основните концепти се поврзани еден со друг и на хоризонтално рамниште и овозможуваат взаемно

---

²¹Види горе поглавје 4 („Ние го создаваме светот во нашите глави“: конструктивистички природ на учење).

сврзано разбирање. Индикација за потенцијални поврзувања нуди прашањето на која димензија на политичкиот поим се однесуваат овие основни концепти.²²

6.2 Суштинското во основните концепти

Во следниот пасус се разјаснуваат накратко суштинските аспекти на деветте основни концепти на актуелните ОДГ/ОЧП материјали и се укажува на значењето за ОДГ/ОЧП на микро и на макро рамниште (училиште и политичка заедница).

6.2.1 Идентитет

Човековите права како природни права, му придаваат важност на индивидуата. Секој човек поседува човечко достоинство и има право на живот во слобода и без дискриминација. Државата ѝ служи на индивидуата, а не обратно. Личните слободи ѝ го овозможуваат на индивидуата правото да ја развие својата сопствена личност. Во нив припаѓаат исто така и најважните животни решенија како вредностите, изборот на партнер и професија и желбата за деца. Во едно модерно секуларно општество овие слободи претставуваат дотолку поголеми предизвици при што како последица се стеснува значењето на врските и традициите (семејство, религија итн.), така што ние мора сè повеќе да носиме индивидуални решенија. Овие решенија имаат делумно последици за луѓето кои не опкружуваат, што од нас бара свесност за одговорноста и обсир. Во училишната заедница учениците си дозволуваат едни со други да учествуваат во нивните искуства и да работат на животните решенија, кои сите млади луѓе мора да ги донесат, во поглед на натамошното школување и професионалната кариера.

Концептот „идентитет“ е тесно поврзан со концептите разноликост и плурализам, слобода, рамноправност и одговорност.

6.2.2 Разновидност и плурализам

Модерните општества се плуралистички општества. Кога индивидуите кои живеат во нив ги практикуваат нивните основни слободи тоа автоматски води до плурализам – до многубројност од индивидуални идентитети со различни животни планови, приоритети и интереси кои соодветно на околностите или ќе овозможат ресурси од расположливите материјали или ќе ги намалат. Разноликоста се шири на разликите во однос на полот, етничкото потекло, погледот на општеството, возраста, типот на учење, религијата, конфесијата и вредностите. Плуралистичките општества претставуваат предизвик: Кој спектар во структурата на вредности можат членовите на една заедница и заедницата како целина уште да го прифатат (овде се зборува за дилемата на слободата и стабилноста)? Истото важи и за училиштето каде децата треба да научат, приодот кон многустраноста и плурализмот да го сфатат како поттик – поттик кој мора да биде совладан, кој што не нуди само шанси, туку носи и проблеми и ризици.

Концептот „разновидност и плурализам“ е тесно поврзан со концептите идентитет, држава и политика, слобода, конфликт и одговорност.

6.2.3 Одговорност

Сите луѓе имаат право на слобода и затоа мора да ги прифатат и сите одредени ограничувања на овие права. Тоа започнува на пример со тоа што на секој ученик и на секоја ученичка му/ѝ припаѓа еднакво распределено време за зборување и внимание. Во општествата кои се базирани на слободна пазарна економија нееднаквото распределување на приходот и благосостојбата води до нееднакво распределување на шансите, забележување и практикување на слободите. Во една демократија мора системот на мнозинство да се погрижи за порамнување, кое ќе ги штити интересите на малцинствата, за да се загарантира социјалната кохезија.

²²Останати податоци за трите основни димензии на политичкиот поим ќе најдете долу во дел 2, наставна тема 3, работно досие 1 (Како можам да ѝ пријдам на темата политика во моето образование за демократско граѓанство и човекови права?).

Правата на слободите и рамноправноста тешко можат да се донесат во хармонија. Една можност овие два концепта да се усогласат еден со друг, се состои во тоа едниот да направи нешто за личната одговорност; другиот повеќе да се залага за обврзувачките политички и законски уредби. И двата пата се неопходни, и двата имаат нивни граници. Законите не можат да го регулираат секој аспект од секојдневниот живот и не може ниту да се направи, ниту пак е пожелно државната власт потполно да го набљудува и контролира нашиот живот. Едно општество базирано на човекови права мора неопходно да се постави на нашата подготвеност и способност да се преземе одговорност за сопственото дејствување и за потребите на луѓето кои не опкружуваат.

Концептот „одговорност“ е тесно поврзан со концептите слобода, рамноправност, идентитет, правила и закони, како и конфликт.

6.2.4 Конфликт

Различните мислења, конкурентните потреби и интереси, како и конфликтите се дел од човековиот живот особено во плуралистички општества. Многу луѓе ги чувствуваат конфликтите како нешто заканувачко, кое му стои на патот на хармонијата и затоа тие мора да бидат избегнати или потиснати. Конфликтите сами по себе сепак не се негативни – негативни се само одредени начини на однесување во однос и во контекст на конфликтите. Во ОДГ/ОЧП учениците треба да научат дека внатре во една референтна рамка на процедурални правила, кои се донесени од една политичка култура на обострано внимание, има доволно простор за различни мислења и расправи. Индивидуите и групите можат и треба да ги артикулираат нивните интереси за да се уверат дека тие ќе бидат земени во предвид. За дискусии и преговори кои произлегуваат од тоа треба сепак сите страни да бидат подготвени да се соочат едни со други, со разбирање и отвореност и да се впуштат во компромис. Без оваа дијалектика т.е. без конструктивен став и кон туѓите интереси, тешко се постигнува консензус.

Во основа секој конфликт за распределбата на ресурси кој е редуциран на една сума или број се решава со компромис. Од друга страна кај конфликтите за идеологии, вредности или етнички интереси невозможен е едноставен компромис. Овде често се потребни долги дискусии исполнети со толеранција и обострана благонаклоност. За демократско разбирање на граѓанството неизбежен предуслов е култура на цивилизирани, ненасилни решавања на конфликти, кои се базирани на обострано внимание. Конфликти настануваат во училиштето како и на другите работни места или во другите заедници. За учениците тие нудат можност да научат како конструктивно да се справат со нив и дека не треба да се плашат од нив.

Концептот „конфликт“ е тесно поврзан со концептите разноликост и плурализам, држава и политика, правила и закони, како и одговорност.

6.2.5 Правила и закони

Законите ги формираат формалните институционални референтни рамки во демократски општества, базирани на човековите права. Во принцип сите мора да се придржуваат на законите бидејќи тие се донесени со одлука на мнозинството. Ова по правило се случува во рамките на парламентарни гласања, кои ги отсликуваат односите на силите постигнати на последните парламентарни избори. Законите би требало да ги рефлектираат и штитат човековите права и да ги одредат процедуралните правила за решавање на конфликти и за политички процеси за изнаоѓање на решенија. Правилата ја следат истата цел, но се создадени од други органи. Треба да се надополни дека постојат како пишани, така и напишани правила и норми (културно-специфични стандарди итн.)

Од нас навистина се очекува да се придржуваме на законите, но што се случува доколку еден закон го чувствуваме за нефер или неправеден? Има многу случаи на социјални и правни реформи кои што се иницирани преку граѓанска непослушност: Поединечни граѓани свесно не го почитуваат законот за да протестираат против нештото, кое го сметаат за нефер или за повреда на човековите права и за да со

тоа иницираат дискурс и промена на законите. Исто и за такви случаи може и треба да се разговара барем во секундарното образование.

Во прв ред, учениците мора да ја научат и признаат дијалектиката помеѓу правата за слобода од една страна и заштитата и ограничувањето на овие права преку институционални референтни рамки од друга страна. Без една таква референтна рамка од слободата би станала анархија, а тоа повторно како последица би можело лесно да доведе до тиранија. Учениците самите го искусуваат овој принцип преку учење ориентирано кон дејства во училиштето: Јасните цели, поставувањето на задачите и правилата не ја ограничуваат нивната креативност, туку во спротивност им го израмнуваат патот до слободата и креативноста. – Секако дека учениците може и треба исто така да се вклучат во дискусијата и прилагодувањето на училишните правила кои според нивното мислење се во противречност со вредностите на демократијата и човековите права.

Концептот „правила и закони“ е тесно поврзан со концептите конфликт, слобода и рамноправност.

6.2.6 Држава и политика

Во ОДГ / ОЧП основниот концепт „политика“ се фокусира на аспектот на процесот на решавање на конфликти и проблеми. Поимот „држава“ го покрива институционалниот аспект на политичкиот поим, значи политичкото изнаоѓање на решенија внатре во институционалните референтни рамки. Едно демократско дизајнирање на училиштето им нуди на учениците можност да научат како може да се влијае и содизајнира процесот на изнаоѓање решенија, за да се управува една заедница и да се дефинираат нејзините цели. Моделот на политички циклус (види горе, дел 1, наставна тема 1) може да се употребува кај процесите за изнаоѓање на решенија како на микро така и на макро рамниште, т.е. како во однос на училишната заедница, така и на политичката заедница (на регионално или национално рамниште) како целина. При надзорот на политичките носители на решенија, но и при дизајнирањето на политичката агенда одлучувачка улога играат медиумите. Истото важи и за училиштата, како што покажува наставната тема медиуми во трите нивоспецифични прирачници (книги II-IV).

Како концептуален пар државата и политиката се однесуваат на различни сфери на процесот на изнаоѓање решенија. Додека кај поимот „држава“ е нагласена хиерархиската, институционализираната димензија, поимот „политика“ опфаќа неформална димензија. Тој во оваа смисла не само што е поопсежен, туку располага и со помалку правила за тековите на постапката. Овој неформален секундарен аспект на политиката е важен за ефикасноста на институционалниот систем. Во училиштето како и во политиката институциите не можат да ги уредат сите проблеми и прашања и затоа им се советува граѓаните меѓучовечките расправи и конфликти делумно да ги решаваат и сами.

Концептот „држава и политика“ е тесно поврзан со концептите конфликт, правила и закони, одговорност и медиуми.

6.2.7 и 6.2.8 Рамноправност и слобода

Овие два концепта овде заеднички се разработуваат и тоа од две причини:

Прво, почитувањето на човековото достоинство е централно човеково право. Двата принципа на рамноправност на кои човековото достоинство во правен аспект е базирано се рамноправноста (недискриминацијата) и слободата (која се искусува преку граѓанските и политичките права). Достоинството на човекот е загрозувано преку дискриминација и преку заробеништво. Двете први генерации на човековите права се фокусираа на правото на слобода и на правото на еднаква распределба и шанси.

Второ, под околности настанува тензија помеѓу слободата и рамноправноста. На пример правото на слободно изразување на мислењето значи дека еден ученик или една ученичка треба да добие можност да го изрази личното мислење во одделението. Од друга страна еднаквоста на шансите бара

времето на зборување помеѓу сите ученици да биде фер и рамноправно распределено. За поединечен ученик под околности тоа може да значи дека нему на располагање му стојат само една или две минути пред тој да мора да му даде збор на друг. Правото на слободно изразување на мислењето на индивидуата значи мора неизбежно да биде ограничено, за сите да ја добијат истата шанса за учество во дебатата. Во колкава мера поединечни ученици ќе страдаат од таквото ограничување зависи од тоа, колку добро тие умеат кратко и јасно да се изразат. Затоа учениците во ОДГ/ОЧП мораат да развијат компетенции кои ќе им помогнат да го држат во рамнотежа правото на слободно изразување на мислењето и правото на исти шанси. Кон овие компетенции припаѓаат способностите за аргументирање, добро разбирање на темата на дискусија и признавање на референтна рамка од правила која воспоставува рамнотежа помеѓу слободата и рамноправноста.

Учениците мора да научат да ги практикуваат нивните права на слобода како на пр. правото на слободно мислење, на слободно изразување на мислењето и на слободен пристап до информации. Тие исто така мора да научат да се бранат од дискриминација како самите себеси, така и другите лица. Наставникот треба да биде свесен дека нееднаквите услови и шанси за учење можат да бидат условени преку разликите во однос на приходите и образованието на родителите, културната заднина или етничкото потекло. Училишето и општеството навистина не можат да гарантираат рамномерна распределба, но треба да се залагаат за што е можно порамноправни стартни шанси (постулат за еднаквост или сличност на шансите). Во училиштето ова го става наставникот пред задача, оптимално да ги разгледа специфичните услови и потреби за учење на поединечните ученици. Рамноправност не значи дека сите треба исто да бидат третирани. Уште повеќе секој мора така да се третира, како што нему или нејзе најмногу би му/и користело. Ова покажува што значи наставата „за“ човековите права во праксата.

Како и самата демократија концептите „слобода“ и „рамноправност“ се тесно поврзани со сите други основни концепти. Ниту еден аспект од ОДГ/ОЧП не може да се замисли без обработувањето на концептите слобода и рамноправност, кои се составен дел од човековото достоинство, а неретко се наоѓаат и во тензија.

6.2.9 Медиуми

Овој концепт се однесува на фактот и увидот што ние во нашето модерно општество го живееме во една медиумска култура. Медиумите станаа неопходни и за практикувањето на човековите права – да помислиме само на правото на слободно изразување на мислењето, на размената на информации, на пристапот до информации, на политичкото учество, на контролата на државното и политичкото изнаоѓање на решенија како и на дизајнирањето на политичката агенда. Колку покомплексни стануваат нашите општества и структурите на глобалната интеграција и колку ни се попотребни поддршката и упатството за разбирање на сегашните и идните предизвици, толку посилно се препуштаме на медиумите. Медиумите се предизвик – тие отвараат нови шанси и алати за комуникација и учество, но истовремено и за манипулација и злоупотреба.

Зад медиумите како правило стојат економски, политички или идеолошки интереси и во служба на овие интереси поединечни медиуми се обидуваат да ја добијат борбата за учество на пазарот и внимание. Притоа неретко се манипулира со информациите. За да можат сепак во извесна мера автономно да постапуваат со информацијата, учениците мораат – во рамките на понудите за учење кои се приспособени соодветно на возраста – рано да се стекнат со компетенции за критичко, самоуверено користење на медиумите.

Исто и во училишната заедница медиумите играат голема улога. Учениците сигурно се свесни дека медиумите за самите нив се позначајни, насекаде присутни и посекојдневни отколку што биле за нивните родители или баби и дедовци и отколку што честопати родителите и наставниците сакаат да признаат. Младите луѓе како правило имаат повеќе искуство во приодот со медиумите од нивните родители или наставници, при што понекогаш сепак постојат значајни дефицити во поглед на

критички, не само консумативен пристап. - Во ОДГ/ОЧП медиумската компетенција е клуч за учество и развој на компетенциите не само во областа на демократското воспитување и човековите права, туку со значење како суштинска компетенција исто и за широка палета на други области.

Основниот концепт „медиуми“ е тесно поврзан со концептите држава и политика, идентитет, слобода и одговорност.

7. Методот ја посредува пораката: учење ориентирано кон дејствување во образованието за демократско граѓанство и човекови права

7.1 Недостатоци кај вообичаените политички науки

Во традиционалната, кон содржина ориентирана настава по политички науки тежиштето лежи во посредувањето на факти и информации за институционалните рамки на дадената земја. Овие содржини беа повеќе или помалку безвременски и дозволуваа систематско учење и проверување. Од аспект на учениците скоро да немаше разлика помеѓу учењето на факти за парламентот напамет и интензивното учење напамет на имиња на различни слатководни риби: и двете се учеа за испит и следниот ден материјалот беше веќе повторно заборавен. Еден таков наставен метод не придонесува многу за образувањето на полнолетните граѓани во демократски општества базирани на човековите права.

7.2 Наставата „низ“ и „за“ демократијата и човековите права го условува активното учење

Во ОДГ/ОЧП знаењето за политичкиот систем на една земја има цел – ги оспособува учениците за политичко учество (обучува за демократијата и човековите права). Политичкото учество бара сепак вежби и искуство. Затоа мора во ОДГ/ОЧП методот да ја посредува пораката. Наставата за демократија и човекови права мора да ги земе предвид видот и начинот на кој учениците учат – таа мора да се ориентира на принципот „учење преку демократија и човекови права“. На учениците им е потребно опкружување за учење, кое што поддржува интерактивно, конструктивистичко учење и тренирање на компетенциите. Накратко, учениците мора да бидат активни и да комуницираат – а наставниот персонал за да ја постигне оваа цел мора ним да им овозможи да делуваат и комуницираат.

7.3 Задачи – дидактичкиот инструмент за учење ориентирано кон дејство

Од гледна точка на наставникот, најважниот инструмент за поддршка на активните процеси на учење се внимателно конципираните, предизвикувачки поставените задачи. При концепцијата или адаптацијата на задачите наставникот ги зема во предвид сите важни аспекти на предавањето и на учењето: структурата на содржините и целите на учење, почетното ниво на учениците во врска со постигнувањето, разбирањето и вештините, шансите за учење, можните медиуми и работната клима во одделението.

Наставата за едукација за демократското граѓанство / човековите права се заснива во основа на учењето ориентирано кон делување. Книгите II-VI од дадената серија нудат за таа цел многу примери и описи, кои во секоја серија се интегрирани во секвенци од по четири лекции, што дозволува реално планирање. Учењето ориентирано кон делување се дели на три основни категории: Симулација на реалноста, истражување на реалноста и производство. Следната табела ги илустрира овие категории преку примери.

Учење ориентирано кон делување		
Симулација на реалноста	Истражување и делување во реални ситуации	Производство
Игра на улоги	Интервју со експерт	Презентација
Игри на одлучување	Интервју на улица	Прирачник
Игри со статуетки	Анкетирање и истражување	Постер
Конференции	Пракса	Флаер
Ток шоу	Хоспитација	Сиден весник
Дебати	Иследување на случај	Видео или музички клип
Сослушувања	Учество во обликувањето на	Веб страна

Трибунали	училиштето Учество во планирањето на лекциите	Презентација Репортажа: вести на неделата Изложби Фотографии
Увежбување на вештините		

7.4 Учењето ориентирано кон делување е учење ориентирано на проблемот

Искуството покажува дека учениците многу ја ценат слободата во околината на учење ориентирана на дејство и на проблемот. Во предусловите за тоа се вбројува сигурно, наставникот да им довери ефикасно користење на времето. Учениците само тогаш ќе научат да преземаат одговорност, кога ќе им се даде соодветен слободен простор. Опасноста од неуспех е се разбира секогаш присутна, но оној кој не се осмелува, не може ниту да напредува. Покрај тоа учениците под околности постигнуваат резултати кои навистина не одговараат на очекувањата на наставникот, но тој би можел да даде поучни упатства за нивото на компетенции и за идната потреба за учење. Процесот на учење е исто толку важен, како и резултатот од учењето.

Кај учењето ориентирано кон делување учениците се поставуваат пред проблеми кои не се само од содржински вид, туку се однесуваат и на организацијата на работата. Тие мора да ги препознаат овие проблеми и самите да изнајдат решение. Благодарение на ориентирањето кон проблемот секоја форма на учење ориентирано кон делување има голем потенцијал за практикување на вештини како менаџмент на времето, планирање на работата, соработка во тимови, набавка на материјали и избор на информации, набавување и употреба на алати итн. Учењето ориентирано кон делување е до таа мера особено флексибилно, што учениците можат да ја прилагодат задачата на нивните способности.

7.5 Улогата на наставникот во наставните секвенци ориентиран кон делување

Учењето ориентирано кон делување во училиштето посочува многу животнорелевантни паралели кон учењето надвор од училиштето и учењето после завршувањето на училиштето во зрела возраст, во кое ние исто така мора да бидеме способни да се снајдеме без наставник или тренер. Наставникот затоа би требало да внимава на тоа, да не ги уништи соодветните потенцијали за учење со тоа што прерано или пресилно ќе интервенира. Наместо традиционалната улога на предавач и проверувач, наставникот треба повеќе да се смета себе си како тренер. Во ова променето разбирање на улогите меѓу другото спаѓаат и следните карактеристики:

- Наставникот набљудува како ученикот се справува со односните проблеми и не попушта веднаш на барањето за помош и решение. По потреба може да дава упатства и малку да ја олесни задачата, сепак учениците треба до одреден степен да бидат предизвикани - исто како што е тоа и во реалниот живот.
- Доколку наставникот ги набљудува учениците во работењето, тој има две перспективи на оценување во главата: процесот на учење и резултатот.²³ При ова набљудување исто така се покажува каде уште постои потреба од учење. Додека учениците работат, наставникот веќе го креира грубото планирање на натамошните наставни секвенци на ОДГ / ОЧП.
- Наставникот може исто така да се понуди и како извор на информации, кој ќе може да се „користи“ на барање и на пример на една група при едно итно прашање ќе ѝ даде информација. Притоа улогите можат наполно да бидат заменети во смисла што учениците ќе одлучуваат кога и на која тема посакуваат инпут од наставникот.

²³Види и дел 2, наставна тема 5, работно досие 3 во оваа книга: перспективи и форми на оценување

7.6 Активното учење бара дополнителна обработка

Учењето ориентирано кон делување бара рефлексија и под околности исто и моментално поднесување на извештај за завршување на задачата и обработка – на пример тогаш кога учениците после една игра на улоги покажуваат силни чувства (радост, разочарување или иритација).

Еден пример: во една одделенска дискусија водена од наставник, учениците си ги разменуваат после една секвенца на учење ориентирано кон делување нивните замисли и ја рефлектираат нивната работа. Што учевме ние? Како учевме ние? Зошто учевме? Без една таква рефлексија учењето ориентирано кон делување е исто самонаменско, само за да се извежба една вежба. Рефлектирачката дополнителна обработка од конструктивистички аспект на учењето е времето и приликата за апстрактна и систематска анализа и (само)оценување. Притоа наставникот може во оваа фаза да внесе драгоценост знаење – концепти, дополнителни информации - , тоа е од релевантност во однос на активноста на учење ориентирано кон делување.

8. Концептот на човековите права во училишното образование²⁴

Образованието за човекови права кое досега во прва линија често се разбираше како тематски специфичен трансфер на материјалот, може и смее во актуелна смисла да се опфати исто и како дел од интердисциплинарниот концепт на човековите права, кој продира низ целото училиште.

Еден така разбран концепт на човековите права ни дозволува да ја набљудуваме културата, политиката и праксата во училиштата, сосема општо низ призмата на човековите права. Конвенцијата за детските права (КДП) содржи два члена кои директно ја спомнуваат темата образование. Членот 28 го дефинира образованието како право, а членот 29 вели дека образованието на детето мора да биде насочено кон тоа „да ги развие потполно личноста, надареноста и менталните и физичките способности на детето“. Една натамошна цел на училиштата согласно КДП се состои во тоа да се унапреди почитувањето на човековите права и основните слободи. Притоа едно е јасно: Ако човековите права се сака навистина да се разберат и да се почитуваат, тогаш тие мора да се живеат во меѓучовечките односи.

Основните вредности „достоинство, почитување и одговорност“ треба да ја сочинуваат движечката сила во училиштата. Со тоа не се мисли на учениците да им се посочат вредностите и содржините на човековите права во наставата. Рамката на човековите права е поставена на тоа да се создаде училиште ориентирано кон учениците, во кое овие вредности се втиснати во видот и начинот на кој учат учениците, во приодот на наставниците со нив, во приодот на децата и младите меѓусебе и за нивната легитимна позиција во училиштето и во светот. Кон тоа наполно припаѓа исто така и вистинската смисла за мисија која ја поттикнува социјалната рамноправност. Тоа без сомнение е опширен каталог на барања - но таков кој во центарот на училиштето ги става човековите права.

Наставниците можат преку примерите кои ги користат, преку прашањата кои ги поставуваат, како и при активни дискусии, критичко мислење и рефлексивност, преку проектна работа и збогатувачки концепции (екскурзии, филмови итн.) живо и реалистично да ја дизајнираат наставата за човековите права. Предизвикот на наставникот не се состои само во тоа тие да се стекнат со потребното знаење, туку исто така и во тоа тие да ги посредуваат човековите права на тој начин што тие на учениците нешто ќе им значат и ќе ги мотивираат и квалификуваат за дејствување. Еден од најголемите предизвици сепак е тоа што наставникот не само што мора човековите права да ги поедностави на едно ниво соодветно на возраста, туку исто така и да постигне да ја „пренесе идејата“.

Адекватен пристап на човековите права во институционалното образование и воспитание би требало да опфаќа серијал од обележја, кои се сосема општо меродавни единствено за училиштен пристап до човековите права. Долунаведените карактеристики потекнуваат од една референтна рамка развиена од УНИЦЕФ²⁵. Оваа референтна рамка

- ги признава правата на секое дете;
- го гледа целото дете во поголем контекст. Училишното раководство се занимава со тоа што се случува со детето пред влегувањето во училиштето (на пример од здравствен аспект) и што се случува со него кога тоа е повторно дома;
- е ориентирано кон децата, тоа значи дека тежиштето се става на психосоцијалната благосостојба на детето;
- е сензибилно на полот и пријателско за девојчињата. Училишното раководство се стреми да ги надмине пречките за еманципација при што ги елиминира половите стереотипи и ги потпомага девојчињата во иста мера со момчињата;

²⁴Од: Tibbitts, F. (2005): What it means to have a `school-based approach to human rights education` and a `human rights-based approach to schooling`. Во: Amnesty International USA, Article 26 Newsletter, Август.

²⁵Child Friendly Schools Manual, Programme Division/Education, UNICEF, www.unicef.org/publications/files/Child_Friendly_Schools_Manual_EN_040809.pdf.

- поттикнува траен успех на учење. Учениците се поттикнуваат на критичко мислење и се охрабруваат да поставуваат прашања, да го изразуваат нивното мислење и да ги научат основните вештини;
- поттикнува училишно образование кое се заснива на реалноста на децата. Секое училишно дете поседува единствен идентитет и носи со себе поранешни искуства со училишниот систем и неговата заедница и семејство, кои наставникот треба да ги земе во предвид, за да го поттикнува детето во учењето и во неговиот развој;
- бара мерки за да ги загарантира вклучувањето, почитувањето и рамноправноста на шанси на сите деца. Стереотипизацијата, раздвојувањето и дискриминирањето не се толерираат;
- ги поттикнува правата и должностите на учениците внатре во училишното опкружување, како и нивното учество во активности во заедницата;
- ја подобрува професионалната компетенција, работниот морал, ангажманот и статусот на сите наставници преку гарантирање на соодветно образование, признавање и паричен надоместок;
- е ориентирано кон семејството. Раководството на училиштето се обидува да работи заедно со семејствата и истите да ги зајакне со тоа што ќе ги поддржува учениците, родителите и наставниците во градењето на кооперативни партнерства.

Овде се работи за апстракции, сепак изнесената референтна рамка одговара добро како организациски модел кој обучувачот може да го употреби како ориентациска помош во сопственото училиште. Изложените начела можат во оваа смисла да бидат разбрани и како поставување на прашања со кои можеме да евалуираме одредена пракса во училиштето. Дали нашата училишна политика и култура е ориентирана кон децата? Дали таа ги зајакнува правата и должностите на учениците? Дали има доволно можности за учество на учениците во нашето училиште? Дали ова учество е разумно и произлегува од учениците? Ориентирањето кон овие принципи може исто така и да издејствува едно цело училиште да се заложат за тоа вредностите на човековите права да продрат во различни димензии на училишниот живот: учењето, развојот на училиштето и управата на училиштето, како и училишната политика и политиката на заедницата.

Можеби можеме да се договориме за тоа дека човековите права во училиштето се или би требало да бидат многу повеќе од наставен материјал - тие се практикуван начин на живот во училиштето или културата. Овој начин на живот не е нешто што зависи од волјата на неколку наставници. Тој бара ангажман од училишното раководство и мнозинството на наставници и затоа е сè уште редок. Сепак се набљудуваат ветувачки резултати.

Иницијативата “Rights, Respect, Responsibility” (Права, почитување, одговорност) (PPP) на Окружниот совет на јужноанглиската грофовија Хемпшир е таков целокупен училиштен концепт кој се заснива на КДП²⁶. Неговите универзални принципи ја нагласуваат неопходноста да се заштитат правата на сите деца и да им се помогне на децата да ги разберат нивните должности и да им понудат рамковна рамка за нивниот живот и учењето. Овие принципи служат за потпомагање на демократското разбирање на граѓанството и почитување на човековите права од страна на сите членови во училишната заедница. Стотина основни училишта како и 50 натамошни училишта и специјални училишта активно се занимаваат со PPP-програмата. Нејзините битни обележја се:

- КДП се предава како научен материјал и служи како рамковна рамка за почесниот кодекс на училиштето и тамошното поучување и учење.
- Децата и младите се третираат како граѓани и граѓанки.
- Идентитетот и чувството за сопствена вредност на децата и младите се потпомагаат така што, тие самите се набљудуваат како сопственици на правата, го прават истото тоа што го

²⁶ Hampshire County Council (2009): Rights, Respect, Responsibility: A Whole School Approach. Во : Human Rights Education in the School Systems of Europe, Central Asia and North America: A Compendium of Good Practise, Organization for Security and Co-operation in Europe; Warsaw, стр. 72-74

правата и возрасните.

- Една цела низа од предмети се проширува за една перспектива на човековите права, како читање, пишување, природни науки и историја, а наставниците се грижат за јазична употреба во сите предмети, базирана на човековите права.

- Се создаваат останати наставни методи и пристапи во учењето (со тежиште на учеството и правата).

- Учениците и наставниците потпишуваат „одделенска повелба“ на права и должности.

Училиштата известуваат дека ја користат PPP-програмата како рамковна рамка за голем дел од нивната јавна работа (на пр. од аспект на здрави училишта, односот на образованието, разјаснување за дрогите, емоционална интелигенција итн.). Членови на училишната заедница сметаат дека тие во врска со нивните училишни вредности и правила на однесување можат да упатат на повисока инстанца (имено на КДП и меѓународните норми на човековите права).

Една екстерна евалвација која траеше три години, беше завршена во 2008 година и покажа значителни ефекти во опкружувањето на училиштата кои во целост ја имаа реализирано PPP-програмата (спореди <http://www.hrea.org/Hampshire-RRR-Report-2008.pdf>). Тука се вбројуваат позитивните влијанија на свесноста на учениците во однос на нивните сопствени права, на почитувањето на правата на другите и на учеството и ангажманот во училиштето. Наставниците кажуваат дека се чувствуваат помалку стресно и беа посреќни во наставата.

Со тоа пристапот ориентиран кон човековите права ги подобри, како човечкото достоинство и квалитетот на работата на членовите на училишната заедница, така и способноста на училиштата да ја забележат нивната образовна задача и успешно да добијат ученици за училишно образование.